

TER TUŽNIH KONSOLAJ: MARULIĆEVA UTIHA NESRIĆE
I PSEUDO-SENEKINA KONZOLACIJSKA ZBIRKA
DE REMEDIIS FORTUITORUM

Neven Jovanović

UDK: 821.163.42.09 Marulić, M.:821.124*02
Izvorni znanstveni rad

Neven Jovanović
Filozofski fakultet
Z a g r e b

1. UTIHA NESRIĆE

Utaha nesriće (UN) jedna je od Marulićevih hrvatskih pjesama srednje dužine; ima 370 stihova, dakle, nešto više od dvije petine *Dobrih nauka* (sa 866 stihova *Nauci* su najdulji Marulićev hrvatski pjesmotvor nakon *Judite*). Tijekom stoljeća i pol između 1856. i 2000. *Utaha nesriće* objavljena je, u cijelosti ili u izzacima, osam puta.¹ Redovno je uvrštavana u Marulićeve antologije, no posebne studije ili rada o ovoj pjesmi još nema.

Dosad je proučavateljima Marulića *Utaha nesriće* bila zanimljiva iz dva razloga. Prvo, tekstološki: sačuvana je u dva rukopisa koji donose brojne *lectiones variantes*; drugo, formalno: ona je Marulićev hrvatski *dijaloški* tekst.

Jedan prijepis *Utih*e donosi *Vartal* (V), rukopisni zbornik Trogirana Petra Lucića; drugi je prijepis u rukopisu koji se pod signaturom R 6634 danas čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu (R).² Dva rukopisa već u naslovu

¹Usp. Branko J o z i ć, Bratislav L u č i n, *Bibliografija Marka Marulića. Dio 1: Tiskana djela (1477-1997)*, Split: Književni krug, *Marulianum*, 1998. Izdanja UN nalaze se pod brojevima 205, 210, 267, 268, 284, 312, 321. Tome treba dodati najnoviji izbor ulomaka u Marko M a r u l i ć, *Antologija: izbor iz poezije i proze*. Sastavio Mirko Tomasović, Zagreb: Konzor, 2000. Osnovni tekst UN u ovom je radu izdanje iz knj. 10 Sabranih djela (Marko M a r u l i ć, *Dijaloški i dramski tekstovi*, Split: Književni krug, 1994, prir. Nikica Kolumbić; UN je na s. 101-116, uz bilješke na s. 201-203.) Ipak, u pojedinim čitanjima UN morao sam odstupiti od Kolumbićeva teksta.

²U rukopisu V *Utaha* je na ff. 311v-321v (s. 534-546 u Petar L u c i ć, *Vartal*. Priradio, uvodom i bilješkama popratio te rječnik sastavio Nikica Kolumbić, Split: Književni krug, 1990); u R, *Utaha* je na ff. 63r-71v. Sigla R nije općeprihvaćena; priređujući *Pisni*

pjesme nude povoda za tekstološke meditacije; u V je tekst identificiran kao *Razum* ili *Lipo prigovaran'je Razuma i Človika* (te je pod tim imenima i bio objavljivan sve do 1990); u kasnije pronađenom R tekst se naziva *Utih nesriće*. R također donosi, iz V izostavljen, završni dvostih s Marulićevim pjesničkim potpisom:

Pisan ma, poteci ter tužnih konsolaj,
Marko Marul, reci, pisa vam pisma saj.
UN 369-370

Utih je, spomenuli smo, opisivana po kriteriju forme, kao stihovani dijaloški tekst. Budući da je djelo religiozno-poučna sadržaja, istraživači su ga uspoređivali ponajprije sa sličnim srednjovjekovnim oblicima, i to onima hrvatskog jezičnog izraza: s rezponzorijima, disputacijama ili prenjima (kontrastima). Iz takvog će očista izgledati da srednjovjekovna *forma* dolazi u sukob s novovjekovnim *sadržajem*:

po svojoj ideološkoj osnovici [*Utih*] se odvaja od onih Marulićevih tekstova u kojima je on slijedio tipičnu srednjovjekovnu poruku. (...) Za razliku od tih tekstova, Marulić u ovom dijalogu nastoji podići čovjekovo samopouzdanje kako bi što lakše podnio i najteže trenutke. Sve to on čini snagom logike i uvjeravanja u neminovnost prirodnih procesa, pa čovjeka nastoji ohrabriti, učiniti jačim (...) Sve nam to govori kako je rečeni Marulićev tekst morao nastati u doba kad je pjesnik od dogmatskog srednjovjekovnog bio već zakoračio k renesansnom poimanju temeljnih životnih pitanja.³

Ovakvoj se interpretaciji mogu staviti dva prigovora. Prvo: srednjovjekovlje poznaje i koristi mnogo vrlo raznolikih pristupa verbalnoj utjesi; tješeći, pojedini autori stvaraju književne umjetnine čiju vrijednost i danas možemo osjetiti.⁴ Drugo: što ako *Utihu* ne bismo klasificirali *formalno*, kao dijalog u hrvatskim dvostruko rimovanim dvanaestercima, nego – potaknuti već samim izrazima *utih*, *konsolaj* – *tematski*, kao književnu konzolaciju?

Potonjim je putem već zakoračio Mirko Tomasović, povezujući *Utihu nesriće* s Petrarkinim djelom *De remediis utriusque fortunae* (*Lijekovi za dobru i lošu sreću*).⁵ Nastavak je bio logičan: usporedio sam UN s *hipotekstom* Petrarkina djela, s Petrarkinim uzorom i inspiracijom. Ova usporedba na svjetlo je iznijela novi, dosad nepoznat i neslućen, antički predložak hrvatskoga Marulića.

razlike, Josip Vončina uvodi siglu Z (Marko Marulić, *Pisni razlike*, Split: Književni krug, 1993, s. 15).

³Nikica Kolumbić, »Marulićevi dijaloški i dramski tekstovi«, u M. Marulić, *Dijaloški...*, s. 27-28.

⁴Vidi Peter von Moos, *Consolatio. Studien zur mitellateinischen Trostliteratur über den Tod und zum Problem der Christlichen Trauer*, Bd. 1-4, München: Fink, 1971-1972.

⁵Mirko Tomasović, *Marko Marulić Marul: monografija*, Zagreb: Erasmus naklada; Split: Književni krug - Marulianum, Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta, 1999, s. 153.

2. DE REMEDIIS FORTUITORUM

Djelo koje je Maruliću poslužilo kao poticaj i temelj za *Utihu nesriće* jest kratak latinski tekst *De remediis fortuitarum* (*Lijekovi protiv nenadanih događaja*).⁶ Marulićevo doba, kao i prethodna razdoblja, autorom toga teksta smatra Seneku Mlađeg (živio 1.-65. n. e.), onoga stoičkog filozofa i političara, etičara i prirodoznanstvenika, dvorjanina i pjesnika, kojeg je Klaudije prognao, a Neron prvo poštivao, potom primorao na samoubojstvo.

Puni naslov našeg teksta glasi *Ad Gallionem fratrem de remediis fortuitarum* (*Bratu Galionu o lijekovima protiv nenadanih događaja*). Podatak o Senekinu bratu Galionu autentičan je;⁷ osim toga, Seneka je zaista napisao djelo *De fortuitis*, kako potvrđuje jedan navod kod Tertulijana. Usprkos ovim svjedočanstvima, novija filologija ipak je zaključila da je *De remediis fortuitarum*, kako je stiglo do nas, tek prerada, možda sažetak Senekina *De fortuitis*, ili florilegij iz drugih Senekinih spisa, a možda uključuje čak i pasaze drugih autora.⁸ Senekino autorstvo *De remediis* time zapravo nije ni potvrđeno ni opovrgnuto; pa ipak, danas je to djelce tiho uklonjeno iz kanona Senekinih spisa, te ga prešućuju i referentne moderne povijesti rimske književnosti, npr. von Albrechtova ili Conteova.⁹ Posljednji je put u korpusu Senekinih djela *De remediis* objavljeno 1897.¹⁰

Stavljajući na prvo mjesto izvornost djela, i vrednujući autorstvo i »klasičnost« iznad sadržaja, moderna filologija u pozadinu potiskuje činjenicu da su *De remediis* izuzetno cijenila ranija razdoblja, koja su od teksta tražila druge stvari. Bilo ono florilegij ili ne, skromno (Pseudo-) Senekino djelce snažno je utjecalo na evropsku književnost i povijest ideja, posebno u okviru konzolacije, književne utjehe. Recepcijsku sudbinu *De remediis* u srednjem vijeku možemo ovdje samo skicirati.¹¹ Od XII. stoljeća spis je mjerodavni obrazac brojnih dijaloških prenja,

⁶ O *De remediis* usp. dva starija pregleda rimske književnosti: W. S. T e u f f e l, *Geschichte der römischen Literatur. Neu bearbeitet von W. Kroll und F. Skutsch*, Bd. 2, Leipzig-Berlin: Teubner, 1910, s. 718-719; Martin v o n S c h a n z, Carl H o s i u s, *Geschichte der Römischen Literatur*, Bd. 2, München: Beck, (4)1935, s. 225.

⁷ Upravo Senekin brat onaj je Galion koji se pojavljuje i u Novom zavjetu, susrećući apostola Pavla u *Djelima apostolskim* (Dj 18, 12-17).

⁸ Senekin je stil naglašeno sentenciozan, tako da je njegov opus zahvalan materijal za florilegije; postoje npr. *Monita (Opomene)*, potom u srednjem vijeku raširena zbirka *Liber Senecae de moribus (Seneka o karakterima)*, te *De paupertate (O siromaštvu)*, tematska kompilacija iz *Pisama Luciliju*; usp. T e u f f e l, n. dj, s. 718.

⁹ Usp. Michael v o n A l b r e c h t, *Geschichte der römischen Literatur*, München: Saur, 1994; Gian Biagio C o n t e, *Latin Literature. A History*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1994.

¹⁰ L. Annaei S e n e c a e, *Opera quae supersunt*, rec. Fridericus Haase, vol. 3, Lipsiae: Teubner, (2) 1897, s. 446-457.

¹¹ Skica recepcije prema v o n M o o s, n. dj; usp. Bd. 1 (*Darstellungsband*), §§ 185, 1103, 1158 i bilješke uz navedene paragrafe.

pouka i utjeha; Guillaume de Conches uključio je *De remediis* u svoju etičku kompilaciju *Moralium dogma philosophorum*, a to je djelo bilo glavni izvor dvorjanske moralke, živahno rabljeno i ekscerpirano do kasnog srednjeg vijeka. *De remediis* koristili su, nadalje, Roger Bacon (*Moralis philosophia*), Vincent de Beauvais – kako u vlastitom utješnom spisu *Liber consolatorius ad Ludovicum IX regem de obitu primogeniti*, 1260, tako i u najvažnijem djelu srednjovjekovne enciklopedistike, *Speculum maius* –, potom Thomasin von Zirclaria, ili Circlaere, u *Der wälsche Gast*, djelu koje je »najbogatiji srednjovisokonjemački florilegij *De remediis*«, i Johannes von Tepl u *Der Ackermann aus Böhmen* (oko 1400); po von Moosu, *Ackermann* je »najvažniji primjer kasnosrednjovjekovnog utješnog dijaloga«. Nadalje, kako smo već nagovijestili, upravo s *De remediis fortuitorum* natječe se Petrarkin iznimno popularni latinski »priručnik za tješjenje« u dvije opsežne knjige, *De remediis utriusque fortunae* (oko 1355-1366), »psihološka enciklopedija humanizma«. Napokon, Senekin će tekst i u renesansi biti dovoljno zanimljiv da bude preveden, npr. na engleski (1547).¹²

De remediis bilo je toliko popularno da je vrlo brzo nakon izuma tiska doživjelo brojna samostalna izdanja; primjera radi, sedam takvih izdanja između 1470. i 1485. registrira Goffov katalog inkunabula.¹³ *De remediis* je redovno uključivano i u skupna izdanja Senekinih djela; ima ga u svih pet najranijih izdanja *Opuscula philosophica*, tiskanih između 1475. i 1492, u Napulju, Trevisu i Veneciji. Jedno od spomenutih izdanja jest i ono mletačko iz 1490. tiskara Bernardina de' Cori i Simona da Lovere; kako je utvrdio Darko Novaković, primjerkom tog izdanja Seneke koristio se, sastavljajući *Repertorij*, Marko Marulić.¹⁴

¹² Za Petrarca v. George W. McClure, *Sorrow and Consolation in Italian Humanism*, Princeton (New Jersey): University Press, 1991, gl. 3: »Petrarch as Universal Consoler. The *De remediis utriusque fortunae*«, s. 46-72; o prijevodu *De remediis* na engleski v. knjigu na koju upućuju von Moos i McClure: Ralph G. Palmer, *Seneca's De Remediis Fortuitorum and the Elizabethans*, Chicago 1953 (u ovo djelo nisam imao uvida).

¹³ Frederick R. Goff, *Incunabula in American Libraries*, New York: The Bibliographical Society of America, 1964, s. 557 (S-426 do S-432); ta su izdanja tiskana u Kölnu i Rimu. Za niže spomenuta skupna izdanja usp. E. Valenzani et al, *Indice generale degli incunaboli delle biblioteche d'Italia*, vol. 5, Istituto poligrafico dello stato, 1972, s. 65-66 (br. 8867-8871). Haase (Seneca, n. dj, s. XX) javlja da se *De remediis* nalazi i u sabranim Senekinim djelima kako ih je priredio Erazmo Roterdamski (1515, 1529. i kasnije).

¹⁴ Darko Novaković, »Zašto nam je važan Marulićev *Repertorij*?«, *Colloquia Maruliana* 7 (1998), s. 9-26; identifikacija na s. 20. Tražeći konkretan Marulićev hipotekst konzultirao sam i navedeno mletačko izdanje *De remediis*, no smatram da se koristio nekim drugim izvorom. Tekst navedenog izdanja, naime, ima više mjesta koja su jezično i sadržajno potpuno nerazumljiva, npr. (prvo navodim mjesto po izdanju 1490, a u zagradama Haaseovo kritičko izdanje iz 1897): *Etiam qui aliqui se timere iudicant hoc timent.* (Haase 1,3: *etiam qui aliud se non timere iudicant, hoc timent*) – *Alienum nihil noui equidem. Cum eo creditore contraxi...* (2,4: *aes alienum meum novi. hoc equidem cum eo creditore contraxi...*) – *Non citamur excessu...* (4,1: *Non citamur ex censu...*) – *Dolor clamorem exprimit: sed secreta non expiat.* (9,1: »*Clamorem dolor exprimit.*« *Dum secreta non exprimat.*) – *Et ista*

De remediis fortuitorum jest moralno-filozofski spis izrazito pragmatičnog karaktera; njegova je svrha – pripremiti čovjeka na susret s patnjama i traumama; s onim što je općeljudsko i opće-strašno, podjednako neizbježno i nepredvidivo. Protiv toga *De remediis* donosi komplet »lijekova«, misli i stavova koje treba usvojiti unaprijed, da bi bili pribježište u teškim situacijama. U *De remediis* izmjenjuju se tematski grupirane »natuknice«, uobličene u prijetnje ili tuženja (»Umrijet ćeš.« – »Odsjeći će ti glavu.« – »Prijeti mi bol.« – »Doživio sam brodolom.«), i odgovori na njih; odgovori su sažeti u pregnantne aforizme, lako pamtljive, ponekad okrutno britke. Formalno, izmjena natuknica i odgovora čini djelo dijalogom, no *De remediis fortuitorum* daleko je od istančanosti i mimetičnosti filozofskih dijaloga Platona i Cicerona, pa i od pouzdano Senekinih *Dijaloga* (potonji su duži od *De remediis*, i tematski koherentni). *De remediis* nemaju karakterizacije ni mjesta zbivanja, nemaju jedinstvene radnje, nemaju »početka« i »kraja«. Nalazimo, doduše, promišljenu kompoziciju, logičan razvoj: djelo počinje smrću, kao najvećom patnjom, prelazi na ostale osobne patnje, da bi završilo patnjama čiji su povod *drugi* (poput gubitka prijatelja i supruge). Naznaka je dijaloga i davanje identiteta sugovornicima; Haase, priređivač kritičkog izdanja, izvještava da su u rukopisima sugovornici Seneka i Neron (kao *magister* i *discipulus*), ili personifikacije: *Timor* i *Securitas* (tj. Strah i Bezbriznost), *Homo* i *Securitas*, a najčešće *Sensus* i *Ratio* (Osjet i Razum);¹⁵ tako je i u mletačkom izdanju iz 1490.

Dakle, po svojim formalnim obilježjima *De remediis* nije filozofski, već prije didaktički »učiteljski« dijalog, djelo u kojem *discipulus* pita, a *magister* poučava; antički obrazac takve vrste jest Donatova gramatika.

3. MARULIĆ I PSEUDO-SENEKA

Utiha nesriće također je didaktično djelo. Na poučnu funkciju Marulić eksplicitno upozorava pri kraju uvoda. Didaktičnost postoji unutar dijaloga (»Človik« se tuži, »Razum« poučava), ali i izvan njega, u odnosu autora i publike:

Sliši svaki sada ča Človik tužiti
plačan uče tada, ča l' Razum učiti,
ter ćete imati ustarpin'ja jakost
kada vas tiščati bude koja žalost.

UN 9-12

quemadmodum pecuniae aestimas: pecuniae locus est. (10,3: et iste, quem dominum pecuniae existimas, locus est.) – Deflens genus: miserum te clamas quod opibus excussus es. (11,3: Defles, gemis, miserum te clamitas, quod opibus excussus es?) – Quam multae inter probatas matronalis ordinis esse coeperunt postea inter exempla naturarum. (16,3: quam multae inter probra matronalis ordinis esse coeperunt, inter exempla nominatarum!)

¹⁵F. Haase, »Praefatio«, u Seneca, n. dj, s. XVII.

Spomenute »žalosti« *Utihe*, Človičkove »jadikovke«, kako ih naziva Tomasović, potpuno odgovaraju »natuknicama« *De remediis* kako po sadržaju, tako i po rasporedu; čak su i formulacije često vrlo bliske. Podudarnosti se najbolje vide iz sinoptičke tablice (usp. *Dodatak B*).

Drugačija je stvar s lijekovima, »utihama«. Marulić *probire* materijal iz *De remediis*; Marulićevi izbori kreću se u širokom dijapazonu, od tema za koje koristi *isključivo* pouke *De remediis*, do onih gdje nema *ničega* iz Pseudo-Senekina teksta. Općenito, možemo primijetiti da se Marulić katalogom lijekova antičkog predloška više koristio u drugoj polovici pjesme (otprilike UN 201-364, od teme »dinare izgubih« sve do početka *Zavaršen'ja*). Ekstreman je slučaj odgovor na problem »Nisam jak ni moguć...« (181-188); nijedna misao Marulićeve utjehe ne može se povezati s materijalom iz natuknice *De rem.* 10,2 »*Non sum potens.*«¹⁶

Na mnogo je mjesta Marulić latinsku prozu u hrvatske stihove prenio zapanjujuće vjerno:

»Pauci dolorem ferre potuerunt.« Simus ex paucis.

De rem. 9,2

Ako je malo tih ki mogu starpiti,
u družbi moreš njih, ako hoćeš, biti.

UN 147-148

illa [sc. paupertas] expedita est, hilaris, tuta.

De rem. 10,1

Uboštvo je lahko, veselo, slobodno,
UN 155

O te felicem, si cum illa [sc. pecunia] avaritiam perdidisti. sed si manet illa apud te, es tamen utcunque felicior quod tanto malo materia subducta est.

De rem. 11,2

O blago si tebi, taska kad je otpala,
ako ni pri tebi ni skupost ostala;
ako li joj si drag ter te se li prima,
još si u tom blag da paše ne ima.

UN 205-208

Exoneravit te fortuna, si intelligis, et tutiore loco posuit

De rem. 11,3

Srića te izbavi brimena i znoja,
tere te postavi u misto pokoja

UN 217-218

¹⁶ Valja ipak napomenuti da Marulićevo rješenje ima antički uzor; egzempl koji navodi *Utiha*, Aleksandar kao rob srdžbe, susrećemo i u *Repertoriju*, pod natuknicama *ira* i *iracundia*, u izvacima iz Ciceronovih *Tuskulanskih razgovora*, iz Seneke, iz Kurcija. UN 183-184 najbolje odgovara upravo Senekin ekscerpt: *Alexander uictor tot regum atque populorum irf tristitifque succubuit* 56. (Marko M a r u l i ć, *Repertorium*, prir. B. Glavičić, Split: Književni krug, 1998, sv. 2, s. 84).

Stultus es, qui defles mortem mortalium.

De rem. 13,1

Manenost je plakat umarlih da umriše

UN 253

[Amicum perdidit.] Fortem animum habe, si unum: erubescere, si unicum. quid, tu in tanta tempestate ad unam ancoram stabas?

De rem. 15,2

Ako si jednoga izgubil, kripi se,
ako l' jedinoga, grih je tvoj, stidi se;
kad fortunom jidro nosit ne mogaše,
zač na jedno sidro privezano staše?

UN 313-316

multos tibi numerare possum quibus bonam uxorem lugentibus melior contigit.

De rem. 16,9

Dobru s' ženu imil? Mogal bih ti usto
pokazat, da bih htio, ne jednoga, da sto
ki dobru ženu izgubiv na svitu živiše,
ter se opet ženiv još bolju imiše.

UN 355-358

Drugdje Marulić sjedinjuje dva utješna napatka *De remediis*:

Ista hominis natura est, non poena. Hac conditione intravi, ut exirem.

De rem. 2,1

Narav je človika ki se rodio pride
na zemlji ovdika umarvši da otide;

UN 15-16

Treba zapaziti da gornjem primjeru Marulić dodaje i objašnjenja (ki *se rodio pride / na zemlji ovdika, umarvši* da otide).

Dakako, čitava *Utiha* nužno prestilizira izvornik; najuočljiviji su izmjena lica («mi» postaje «ti», v. gore UN 147-148; obraćanje postaje opća tvrdnja, 253) i konkretizacija primjera («izgubljen novac» postaje «taska» koja je otpala, 205; «rasteretila te sreća» postaje «Srića te izbavi brimena i znoja», 217; vidi i dolje odjeljak *Deskriptivnost*). Ponegdje pak Marulić još i *pojednostavnjuje* izvornik, «obrćući» misao; sintaktički je signal takvog postupka zamjena hipotakse parataksom:

Optimum est, ante quam optes, mori.

De rem. 4,1

Mnozi su starosti živeći doparli
plaćuć u mladosti da nisu umarli.

UN 57-58

Non defunctorum causa sed vivorum inventa est sepultura, ut corpora et visu foeda et odore amoverentur

De rem. 5,4
 Kako tilo umre tako tuđe gardi
 a grebom se zapre da živim ne smardi.
 UN 75-76

Te nisi terra contexerit, coelum teget.
 De rem. 5,5
 Još ki martav, studen svarh zemlje počiva
 ne leži otkriven, nebo ga pokriva.
 UN 79-80

Napokon, na pojedinim mjestima *Utiha* pouku iz *De remediis* preformulira do neprepoznatljivosti:

stultitia est malum suum vel augere vel facere.
 De rem. 2,7
 Bolizan je umrit, da tko se još boji,
 pravo ti hoću rit, on bolizan dvoji.
 UN 27-28

»Pecuniam perdididi.« Habebis uno periculo minus.
 De rem. 11,1
 Zatoj se kuntentaj, ako ti je odpal
 z dinari saket taj, da si sigur ostal.
 UN 203-204

4. MARULIĆEV UDIO

No, slijedeći Pseudo-Senekino djelo, Marulić ga istovremeno i transformira. Preoblike možemo prepoznati na dvije razine; nazvat ću ih *ideološkom* i *zanatskom* (ukoliko je Marulićev zanat književnost). Na ideološkoj razini, Marulić djelo poganskog autora, stoičkog filozofa, pretvara u tekst jake kršćanske intonacije. Zanatski, od labavo povezane prozne antologije Marulić stvara poetsku umjetničku cjelinu.

Promotrimo najprije potonje, zanatske preoblike.

a) Supstitucija okvira

De remediis počinje kratkim posvetnim pismom (koje Haase isključuje kao naknadni, tuđi dodatak) i predgovorom o smrti kao najvećem i najozbiljnijem izvoru ljudskih strahova;¹⁷ tekst završava kratkim zaključkom o neizbježnosti patnji i o pravoj sreći. Ako u posvetnom pismu govori autor, već predgovor možemo

¹⁷ Najmanje u jednom humanističkom izdanju – pariškom, Guyja Marchanta, između 1496. i 1500. – dva su uvodna teksta *De remediis* spojena u jedinstveno pismo naslovljeno »Epistola Seneca ad amicum cui hoc opus destinat«; usp. E. Valenzani et al, n. dj. tavola XV.

interpretirati kao da u njemu govori narator, *magister*, glas koji poučava, obraćajući se učeniku jezičnim gestama osiguravanja kontakta (*si tibi videtur*) i davanja uputa (*sic ergo te forma*); sličan signal nalazimo i u završnom zaključku (*vides autem, quam rara...*). No, u Pseudo-Senekinu tekstu na minimum su svedene informacije koje bi potakle čitaoca na kontekstualiziranje, na konstruiranje fikcionalnog svijeta.

Marulić za *Utihu* stvara drugačiji okvir; na početku glas autora pripovijeda o susretu Človika i Razuma, opisujući čak kako je Razum odjeven, navodeći kako Razum počinje razgovor (UN 1-8); potom slijedi signal vanjskog dijaloga, didaktičko obraćanje autora publici (već citirani stihovi 9-12). Kraj *Utihe* u rukopisu V posebno je istaknut kao *Zavaršen'je* (361-368), no signali u njemu pokazuju da se još uvijek Razum obraća Človiku (361: *Za svim pak ča s' hotil tužiti i reći*); autor uzima riječ tek u metatekstualnom završnom dvostihu navedenom na početku ovog rada. U svakom slučaju, kontekst *Utihe* može se uspostaviti mnogo preciznije nego kontekst *De remediis*, a igra glasova autora i naratora jasnija je, i bliža prvome planu teksta.

b) Igra lica

Usporedba *De remediis* s *Utihom* otkriva jednu nedosljednost Pseudo-Senekina teksta. Isprva su natuknice formulirane u drugom licu (*»Morieris;« »Sed decollaberis.« »Insepultus iacebis.«*), poput prijatnji, u skladu s izjavom iz predgovora (1,3 *»si quis tibi palam mortem minetur«*). Međutim, od glave 6 (*»Aegroto.«*) u natuknicama se javlja prvo lice (*De rem. 6, te 9-16*). Ovo implicira mijenjanje odnosa; odnos prijatnja - *»mudračev«* odgovor biva nadomješten odnosom *»učenikova«* pritužba - *»učiteljeva«* utjeha. Takve igre uloga i odnosa kod Marulića nema; poštujući *»dramaturgiju«*, Človik se dosljedno žali, a Razum ga sveudilj tješi.

c) Komunikacija

Ono što čini *De remediis* shematičnim, labavo povezanim tekstom jest i okolnost da, usprkos dijaloškom okviru, *»likovi«* zapravo ne *razgovaraju*; nema jezičnih znakova interakcije, signala koji bi se odnosili na samu komunikaciju, reagiranja jedne strane na drugu. Sudionici izmjenjuju replike, *»dijalog«* teče prilično mehanički (inicijator naprosto ponavlja *»natuknicu«*); mimetičnost je vrlo niska.

Likovi Marulićeve pjesme intenzitet komunikacije pojačavaju na različite načine; fatičkim potvrdama (UN 21, *slišam riči tvoje*), performativnim najavama (28, *pravo ti hoću rit*; 151, *Jošće je stvar ina ku ti hoću reći*), molbama i apelima (101 *Daj mi još niki red*; 122 *u tuj me utiš' stran rič beside tvoje*, 271 *Spomeni se zatim, 346 jur tugam daj pokoj!*), obećanjima (137-38 *Ako ćeš slišati, zadovoljnu pomoć / od mene ć' imati ter polahčat nemoć*), ekspresivnim uzvicima i retoričkim pitanjima (251 *Ojme, ča ću sada*; 293 *Neprijatelj imaš?* 355 *Dobru s' ženu imil?*), te anaforama koje se referiraju na prethodne izjave (125 *Pače t' rekoħ... – Razum upućuje na stihove 43-46*). Dio je ovih iskaza uvjetovan Marulićevom potrebom da ispuni stih; no, u isti mah, oni čine razgovor prirodnijim.

d) Deskriptivnost

Utaha je deskriptivno bogatija od *De remediis*; to znači da Pseudo-Senekini apstraktni aforizmi u Marulićevoj preradbi postaju konkretne slike, ili pak Pseudo-Senekine skice Marulić popunjava sočnijim detaljima.

Već spomenuto *Sed iuvenis morieris* (*De rem.* 4,1) kod Marulića postaje:

Evo sam golobrad u najliplju mladost
zato umriti sad mnoga mi je žalost.
UN 55-56;

Općenito, sve »natuknice« *De remediis* Marulić preoblikuje u jarke slike.¹⁸

De remediis na prijetnju »*Male de te loquuntur.*« odgovara ovako: »*Moverer, si hoc iudicio facerent: nunc morbo faciunt. (...) quibusdam enim canibus sic innatum est, ut non pro feritate sed pro consuetudine latrent.*« (*De rem.* 7,2) Marulića to inspirira na živopisnu parafrazu s dojmivim onomatopejama:

Paka drugi ljudi, razbora ne ima,
prez razloga sudi ter rasklada svima;
ti riči njegove toliko scin u svem
koliko kad rove tovar tekuć putem,
ali kad uzbunju valovi u moru,
a vitri uzsušnju u polju al u goru.
UN 109-114

Apstraktnu Senekinu misao Marulić preoblikuje u žive situacije:

huic oculi adulterium monstrant, huic incestum, huic domum quam concupiscat, huic urbem: irritamenta sunt vitiorum, duces scelerum, [fomenta malitiæ].

De rem. 12,2

Oči su ke vode na nečistu ljubav
kad dekle ke hode pogledaju te stav.
Oči na zavidost tudje te peljaju
kad raskoše lipost u druga zgleđaju.
Ne bi zasidali razbojnici na put
ni brode tiralı kursari, napan skut;
ne bi tati krali tujega iminja
da bi ne imali očiju vidinja.
UN 237-244

Sugestivnim detaljima biva obogaćena i utjeha uz brodolom (UN 275-282), uz susret s razbojnikom (238-292), te završno tješjenje povodom smrti supruge (319-360).

¹⁸ Upravo su se te žive jadikovke osobito dojmile Mirka Tomasovića kao Marulićeva istraživača i antologičara; usp. M. T o m a s o v i ć, n. dj, 153, i M. M a r u l i ć, *Antologija...*, s. 155.

Marulić pojačava ekspresivnost teksta i zamjenjujući neutralne formulacije *De remediis* življim, kolokvijalnim frazemima. Tako De rem. 8,1 »*cum omnia fecerim, patriam meam transire non possum: omnium una est*« Marulić transformira u:

Svim je patrija svit, ki se na svit rode;
da putuju sto lit, van se nje ne brode.

UN 123-124

Promotrimo sada kako Marulić ideološki preoblikuje tekst.

e) Kršćanski motivi

Naravno, svako spominjanje Boga, molitve, pakla i raja, vjernika i nevjernika itd. značit će Marulićevo proširenje ili preoblikovanje antičkog predloška. Posebnu grupu takvih izmjena čini dodavanje kršćanskih egzempla: smrti apostola u tuđini (UN 49-54), Joba kojeg je bolest proslavila i usrećila (141-146), Mateja, Zakeja, Lazara i bogataša, opet apostola, te Isusa u pohvali siromaštva (165-178), mučenika kao uzora trpljenja (195-198). Marulić *Utihu* dvaput obogaćuje i parafrazama biblijskih mjesta, oba puta upućujući na izvor (93-94 Apostol, tj. Pavao¹⁹ – 2 Kor 12:9-10; 231-232 David – Ps 119:37).

Stoički *De remediis* spominje besmrtnost duše (2,7) i naziva stanje poslije smrti »domovinom« (3,2), međutim, to je tek usput; o prirodni zagrobne egzistencije Pseudo-Senekin tekst ništa ne govori. S druge strane, upravo je zagrobni život jak utješni argument kršćanske Marulićeve *Utihe*.

Marulić također i »cenzurira« stoicizam *De remediis*, u već citiranom prvom utješnom naputku, prekrajajući De rem. 2,1 »*Morieris. – Ista hominis natura est, non poena.*« *Utiha* izostavlja dio *non poena*:

Narav je človika ki se rodiv pride
na zemlji ovdika umarvši da otide;

UN 15-16

Ovakvo je djelomično preuzimanje u skladu s onim što von Moos kaže o sudbini tog argumenta: premda je u srednjovjekovlju, neočekivano, navedeni »platonsko-stoički topos« nastavio živjeti, »upravo renesansa pokazuje manje tolerancije prema [njegovu] ponovnom širenju«. ²⁰ – Pažljivije će čitanje *Utihe* na podlozi *De remediis* ipak pokazati da Marulić izbjegava i drugu krajnost, ne proglašava patnje *izričito* kaznama. Usporedimo završne dijelove *De remediis* i *Utihe*:

¹⁹ Pavao je za Marulića glavni biblijski, odnosno novozavjetni tješitelj; saznajemo to iz *Repertorija*, gdje se pod natuknicom *consolatio* od biblijskih knjiga ekscerpiraju samo Pavlove poslanice (2 Kor, Ef, 1 Sol, Heb; usp. M. Marulić, *Repertorium*, sv. 1, s. 197).

²⁰ P. von Moos, n. dj, Bd. 2, s. 125, § 612; za dokaz von Moos citira Coluccia Salutatića, ep. XII 4 (III): *Diximus mortem malum esse naturae, non culpae (sc. malum)... nunquam tamen (gentiles) efficient mortem non esse malum; plusque valebit apud me christiana veritatis et divinarum scripturarum auctoritas quam illorum deliramenta... malum est sine dubio mors, sed, ut alias diximus, non culpae sed poenae.*

Mors, exilium, luctus, dolor non sunt supplicia sed tributa vivendi.
 De rem. 16,9
 Smart, plač, bolizni te, nisu nesriće to,
 da voće zemlje se ljudem je dano ko.
 UN 363-364

– Vrijedi navesti i utjehe koje Marulić ipak *nije* kršćanski amplificirao. To su: tješjenje zbog smrti u mladoj dobi, zbog smrti u tuđini i straha od izostanka pogreba, zbog »kompleksa« *nisam jak ni moguć*,²¹ zbog gubitka novca, zbog brodoloma, neprijatelja, smrti prijatelja i žene.

f) Ublažavanje stoičke strogosti

Za konzolacijsku tradiciju upravo je *De remediis fortuitorum* najutjecajniji obrazac tješjenja u stilu kiničko-stoičke dijatribe; ovu vrstu popularno-filozofskog poučnog izlaganja karakteriziraju retorička zaoštrenost, moralizirajući patetični ton, i nemilosrdno dekonstruiranje pogrešnih stajališta.²² *Utiha* često ublažava strogost i oštrinu *De remediis*. Najbolja je potvrda Marulićeva transformacija *De rem. 12,1* »*Oculos perdidit. – Habet et nox suas voluptates*«. Igrom slučaja, upravo ovo mjesto von Moos ističe kao krunski dokaz surovosti i niskog duhovnog nivoa *De remediis*;²³ evo kako Marulić preokreće situaciju:

Oči sam izgubio, slipoće dopadoh,
 dan mi je poškuril, svitline otpadoh.
Razum
 Ne listo dan slači ljudi ki tuj stoje,
 da i noć ka mrači ima slasti svoje;
 u noći mož molit Boga vele bolje,
 pametju ushodit i bit dobre volje.
 UN 223-228

Nadalje, tvrdnja *De rem. 15,2*, koja zbog interpunkcije priređivača kritičkog izdanja izgleda kao cinična opaska (»*Amicum perdidit. – Iam enim habuisse te certum est?*«), u Marulićevoj parafrazi dobiva pozitivniju notu:

Da si imil toga, to se zna jur čisto;
 sad išći drugoga na njegovo misto,
 (UN 303-304)

– pri čemu *Utiha* elegantno povezuje ovaj stavak *De rem.* sa sljedećim (»*Alium quaere...*«).

²¹ Valja ipak upozoriti da je človikova pritužba uz ovo mjesto »kršćanski lokalizirana«: UN 182 »... nisam biskup ni pop« (no duhovnici su ovdje simbol *društvene* moći i ugleda).

²² P. v o n M o o s, n. dj, Bd. 1, s. 82, § 185.

²³ P. v o n M o o s, isto.

5. TEKSTOLOŠKI DOPRINOS *DE REMEDIIS*

Identifikacija *De remediis fortuitorum* kao predložka za *Utihu nesriće* donosi jedan čisto filološki dobitak: Pseudo-Senekino djelo pomaže pri uspostavi teksta *Utihe*.

Priuštimo si ovdje malu tekstološku digresiju. Spomenuli smo na početku da je UN očuvana u dva rukopisa (V = Vartal, R = R 6634 NSK Zagreb), da nijedan nije Marulićev autograf, te da je R pronađen kasnije. Nakon nalaska ovog drugog prijepisa *Utiha* je priređivana tripot (1979: Marin Franičević i Hrvoje Morović; 1990. i 1994: Nikica Kolumbić). Međutim, nijedno se izdanje ne može nazvati kritičkim u filološkom smislu; priređivači su se bavili prvenstveno problemima ortografije i Marulićeva autorstva. Samo su Franičević i Morović skicirali odnos i vrijednost rukopisa R i V – istovremeno se, međutim, izrijekom ograđujući od filološkog traganja za Marulićevim prvobitnim tekstom:

Kako je, dakle, rukopisni zbornik R 6634 stariji od *Vrtla* za nekoliko decenija, te usto na pojedinim mjestima ispravlja dosadašnju redakciju Marulićevih tekstova, to smo upravo ovaj rukopis uzeli kao osnov redigiranja Marulićevih pjesničkih djela (...) U Tumaču i bilješkama istaknute su glavne razlike u odnosu na ranije redakcije tih djela, bez namjere da se dade kritički prilog za utvrđivanje prvobitnih tekstova tih Marulićevih djela.²⁴

Priređujući *Utihu* za *Vartal* Kolumbić se, logično, češće priklanjao lekcijama V, rukopisne zbirke Petra Lucića; kad bi ipak prihvatio ispravke prema R, Kolumbić bi ih stavljao u okrugle zagrade. Međutim, i kod *Utihe* iz Marulićevih Sabranih djela – kad više nije imao obavezu ravnati se po Luciću – Kolumbić opet kaže:

kao osnova [nam] služi Lucićev tekst. Važnije varijantne razlike u odnosu na tekst R navest ćemo u bilješkama.²⁵

Tako i ondje priređivač odbacuje veliki broj Franičevićevih čitanja po R, a na dva ispravljanja po R još uvijek upozorava zagradama (UN st. 22, 124). Ispostavlja se da Kolumbić preferira tekst V, premda je o još u *Vartlu* primijetio (o UN):

Tekstom rukopisa R mogu se ispraviti greške u tekstu *Vartla*, a sam je Jagić na nekoliko spornih mjesta bio predvidio rješenja koja su se tim rukopisom potvrdila.²⁶

Upotrijebimo li *De remediis* za dodatnu kontrolu teksta, morat ćemo barem u četiri slučaja priznati da R nudi bolja čitanja, *lectiones meliores*:

²⁴Marko Marulić, *Versi harvacki. Uredili Marin Franičević i Hrvoje Morović*, Split: Čakavski sabor, 1979, s. 349.

²⁵M. Marulić, *Dijaloški...*, s. 201, bilj. 1.

²⁶P. Lucić, *Vartal*, s. 803.

a) UN 89-92

Ne samo u boju skaže t' se sarca moć,
ni samo u brodu, da jošće u nemoć.
Na odru poni tvom hvalu ćeš imiti
ako budeš u tom hrabro se nositi.

U brodu je Franičevićevo čitanje, točno kako stoji u R (fol. 65r). Sva su četiri stiha vjeran prepjev *De remediis*, pri čemu Marulićevo *u brodu* odgovara latinskom *in mari*:

Non in mari tantum aut in proelio vir fortis apparet: exhibetur etiam
in lectulo virtus.

De rem. 6,1

Kolumbić u oba svoja izdanja donosi *u broju*, primjećujući da u V (fol. 314r) stoji *u brodyu* »ali *d* je precrtano.«²⁷ Da, *u broju* se bolje rimuje, ali smisao je nejasniji; možda bi najbolja lekcija – ujedno i *lectio difficilior* – bila *u brodju* (»brodje« kao glagolska imenica)?

b) UN 139-140

Kada je bol mala, ustarpi, lasno je;
kad je uzbujala, ustarpi, slavno je.

Ovo je čitanje prema R (fol. 66r). U V (fol. 315v) stih 140 završava gotovo identično stihu 139: *ustarpi lasnoye... ustarpis lasnoye. De remediis* potvrđuje lekciju iz R:

Si [dolor] exiguus est, feramus: levis est patientia. si gravis est,
feramus: non levis est gloria.

De rem. 9,1

Kolumbić u Sabranim djelima slijedi R, ali tiska *ustarpi s', slavno je*. Time kontaminira lekcije oba rukopisa, i to, po mom mišljenju, nepotrebno; *ustarpis lasnoye* možemo tumačiti kao pogrešku nastalu krivom podjelom, te naknadnom racionalizacijom te podjele.

c) UN 183-184

Ako s' sebe dobil, Aleksandra s' jači,
ki biše svit podbil, a saržba ga tlači.

Ovdje se Kolumbić opredjeljuje za V, koji umjesto *saržba* ima *zloba*. Podsjećam, usporedba s *De remediis* pokazala je da egzempl Aleksandra doduše ne potječe iz Pseudo-Senekina djela, ali je Marulić o Aleksandru čitao u *pravome* Seneki, kako svjedoči *Repertorij*;²⁸ budući da je makedonski car u *Repertoriju*

²⁷ P. L u c i ć, *Vartal*, bilj. 29, s. 738; u bilješki uz isto mjesto u M. M a r u l i ć, *Dijaloški...* (bilj. 13, s. 202) nešto je pobrkano.

²⁸ Usp. bilj. 16.

primjer nekontrolirana *gnjeva* (*iracundia*), tumačeći Marulića Marulićem radije bih čitao *saržba*, po R.

d) UN 289-290

niki na taščince greduć se namire,
na vuhle, na hince; pun je svit neville.

Franičević-Morović, kao i Kolumbić, donose *Nici na taščine*, prema V; u bilješci u *Vartlu* (s. 740, bilj. 99; ni u *Versima harvackim* ni u *Dijaloškim i dramskim tekstovima* nema nikakve napomene) Kolumbić bez komentara transkribira: »R *Nichi nataschinçe*.« Ovdje, međutim, lekcija R, osim što nudi bolju rimu, predstavlja dosljedniju adaptaciju *De remediis*. Podsjećam, problem je u tome što Človik »na gusu nastupi«; drugi pak »nastupe... na laže ki svade«, te »na onih kino raspravljaju« – dakle, uvijek se radi o *osobama*:

Sed alius in accusatores, alius in fures, alius in fraudatores: plena insidiis via est.

De rem. 14,2

Kao što su *hinci* »oni koji varaju«, tako su *taščinci* »oni koji se ohole«, ili »koji govore prazno (tj. neistinito)«.

6. PUTOKAZI I ZAKLJUČAK

Intertekstualni odnos *Utihe nesriće* i *De remediis fortuitorum* omogućava da hrvatsku pjesmu unutar Marulićeva opusa razmotrimo s novih stajališta. *Utihu nesriće* mogli bismo usporediti s druge dvije Marulićeve hrvatske parafraze latinskih tekstova: s pjesmama *Od uskarsa Isusova* i *Stumačen'je Kata*.²⁹ Neke su razlike i sličnosti uočljive na prvi pogled. Kao u *Od uskarsa*, Marulić ne otkriva čitaocu svoj hipotekst; kao u *Stumačen'ju*, Marulić poseže za »poganskim« poučnim predloškom i pridodaje na kraju svoj stihovani »potpis«. No, nasuprot *Od uskarsa* i *Stumačen'ja*, Marulić poeziju *Utihe* gradi na temeljima *proznog* predloška.

Drugi smjer daljnjih istraživanja vodio bi u ispitivanje konzolacijskog materijala *Utihe* koji ne potječe iz Pseudo-Senekina djela. Mogli bismo se, naime, zapitati je li Marulić sve dodatne utješne argumente uklopio sam, ili je između *De remediis* i *Utihe* postojao neki međustupanj.

²⁹ Vidi detaljnu analizu Marulićevih transformacijskih postupaka u Bratislav L u č i n, »*Od uskarsa Isusova* – Marulićeva parafraza Venancija Fortunata«, *Colloquia Maruliana I*, Split: Književni krug, 1992, s. 95-119. Za *Stumačen'je* usp. Smiljka M a l i n a r: »*Stumačen'je Kata* po Marku Marulu«, *Mogućnosti*, br. 5-6, Split, 1988, s. 521-532; S. M a l i n a r, »Una versione croata dei *Disticha Catonis*«, *Studia romanica et anglica zagrebiensia*, XL, 1-2, Zagreb 1995, s. 1-12; u radove Smiljke Malinar nisam imao uvida.

Napokon: živi nagovorni ton i signali vanjskog dijaloga (izravno obraćanje publici kojoj je djelo namijenjeno) približavaju *Utihu nesriće* trećem Marulićevu djelu: *Dobrim naucima*. *Dobre nauke* Bratislav je Lučin interpretirao kao pučku propovijed, tekst formalno i sadržajno prilagođen »živoj izvedbi« na splitskim ulicama.³⁰ Veza *Utih*e i *Dobrih nauka* navodi na pitanje: što tekst *Utih*e nesriće otkriva o svojoj intendiranoj publici? – Jedna očiglednost – da publika pripada popularnoj kulturi koja od antike poznaje samo Aleksandra Velikog, kojoj pojedine sofisticirane argumente treba potanje objasniti – možda objašnjava i zašto Marulić ne otkriva izrijekom svoj predložak. Ima i manje očitih zanimljivosti: tipovi nesreće, antičke civilizacije, čak i kad nisu općeljudski (već obuhvaćaju pomorske nesreće, razbojnike, slučajno izgubljene novce) još su vrlo bliski građanima dalmatinskog ranonovovjekovnog grada, toliko bliski da Mirko Tomasović u njima nazire »sličice iz crnih kronika onog vremena«.³¹ Nadalje: intendirana je publika *Utih*e nesriće *muška i svjetovna*; to pokazuje »mizogina« utjeha povodom smrti *supruga*,³² zajedno s impliciranim djelatnostima ojađenih (pomorstvo, trgovina), koja pripadaju renesansnoj muškoj *vita activa*. Ovo prepoznavanje može biti poticaj za rodnu interpretaciju Marulićeva djela; svojevrsan protutekst *Utih*e postaju tako ženama (i redovnicama) upućene *Poslanice Katarini Obirtića*.

Zaključimo. Marko Marulić napisao je *Utihu nesriće* ugledajući se na Pseudo-Senekin tekst *De remediis fortuitorum*. Time se *Utih*a nesriće izravno uključuje u dugu tradiciju književnog tješnja, tradiciju koja u zapadnoj književnosti postoji od grčkih sofista. *Utih*a nesriće nije prijevod, već slobodna prerada antičkog predloška; *De remediis* pribavlja Maruliću sinopsis – obrazac za podjelu na »rubrike« pojedinih »tužen'ja« – te pojedine utješne argumente. Međutim, nudeći publici *Utih*e nesriće lijekove za ljudske patnje, Marulić bira, prestilizira, objašnjava i nadodaje, dajući svom djelu jak kršćanski ton, ublažavajući surovost stoičkih recepata, i čineći tekst umjetnički homogenijim. Usporedba *Utih*e s *De remediis* baca jače svjetlo upravo na *umjetničku vrijednost* Marulićeva teksta i Marulićeve poetske tehnike; ta usporedba daje novo polazište za različite interpretacije djela koje pripada rjeđe zapaženim i oskudnije proučavanim *carmina minora*.

³⁰ Bratislav L u č i n, »Kojoj književnoj vrsti pripadaju *Dobri nauci*?«, *Colloquia Maruliana* 8, Split 1999, s. 65-80. Lučin opaža kako tip publike *Dobrih nauka* uvjetuje posve drugačije književne postupke u odnosu na »elitnu« Marulićevu propovijed *De ultimo Christi iudicio*, iako oba djela pripadaju istoj književnoj vrsti (L u č i n, isto, s. 75).

³¹ M. T o m a s o v i ć, *Marko Marulić Marul*, s. 154.

³² »Mizogina« stavljam u navodnike, u najmanju ruku zato što človik strasno ustrajava u ljubavi prema pokojnici, zbog čega tekst postiže napetost i *pathos*; usp. UN, st. 317-360.

DODACI

A. Pseudo-Senecae De remediis fortuitorum

Tekst priređen prema: L. Annaei Senecae, *Opera quae supersunt*, rec. Fridericus Haase, vol. 3, Lipsiae: Teubner, (2) 1897, s. 446-457. Interpunkcija i kritičke intervencije ponešto su pojednostavnjene. Numeracija odlomaka, u Haaseovu izdanju na margini, uključena je u tekst. Dijelovi koje je Marulić iskoristio za *Utiha nesriće* doneseni su *kurzivom*.

L. Annaei Senecae ad Gallionem de remediis fortuitorum liber.

<1,1> [Licet cunctorum poetarum carmina gremium tuum semper illustrent, aliquando deliberans hoc tibi opusculum pro accidentibus casibus dirigere curavi, quod non praecedentes sed posterius narrabunt.]

<1,2> *** Unde ergo primum incipimus? si tibi videtur, a morte. »Ab ultimo?« inquis: immo a maximo. Ad hoc praecipue gens humana contremittit, nec immerito [videtur sibi hoc facere]: ceteri enim timores habent aliquem post se locum: mors omnia abscindit; alia nos torquent: mors omnia devorat. <1,3> Omnium, quae horremus, ad hanc exitus spectat, aliorum [recta invadentium, aliorum] per circuitum. etiam qui aliud se non timere iudicant, hoc timent. Quicquid aliud extimescimus, habet aut remedium aut solatium: [hoc unum sine remedio est. hoc unum et respuit solatium.] Sic ergo te forma ut, si quis tibi palam mortem minetur, omnes terribiles eius deludas.

<2,1> »Morieris.« *Ista hominis natura est, non poena.*

»Morieris.« Hac conditione intravi, ut exirem.

»Morieris.« *Gentium lex est quod acceperis reddere.*

<2,2> »Morieris.« Peregrinatio est vita: cum multum ambulaveris, domum redeundum est.

»Morieris.« Putabam te aliquid novi dicere: ad hoc veni, hoc ago, huc me singuli dies ducunt. nascenti mihi protinus natura posuit hunc terminum: quid habeo quod indignus? in haec verba iuravi.

<2,3> »Morieris.« *Stultum est timere quod vitare non possis: istud non effugit etiam qui distulit.*

»Morieris.« *Nec primus nec ultimus: multi me antecesserunt, omnes sequentur.*

<2,4> »Morieris.« Nihil grave [est], quod semel est. aes alienum meum novi. hoc equidem cum eo creditore contraxi cui decoquere non possum.

»Morieris.« Di melius, quod nemo mihi istud minari immortalis potest.

<2,5> »Moreris.« Hic est humani officii finis: quis sanus exactorem moleste tulit?
[»Moreris.«] Quid? ego nescio me esse animal rationale et mortale? cum rationali est et mortale.

»Moreris.« Ad hanc conditionem cuncta gignuntur: quod coepit, et desinit. quo transit orbis, ego transibo.

<2,6> ADDITIO. »Mori timeo.« Et nasci timuisses et vivere: vitae limen initium mortis est, vita ipsa cursus ad mortem seu verius mors quaedam. Quidquid est natum, moritur. quidquid moritur, natum erat.

»Mortem metuo.« Nihil est metuendum quod affert necessitas naturae.

<2,7> »Animus mortem timet.« Si sibi, supervacuum timor. immortalis est [enim ipse]: si corpori suo, hosti curam gerere pietas debita.

»Mortem horreo.« Si quid in morte mali est, id ipsum metus mortis exasperat. at si nihil mali, ipse metus est malum. *stultitia est malum suum vel augere vel facere.*

»Moreris.« Immo carnis tributum naturae debitum persolves, mox futurus liber: fac libens, quod vel nolens faceres, cupias quodcumque necesse est. non est utilius, immo quidem non est aliud in necessitate consilium. Quidquid fit a volente, fit levius, et desinit esse necessitas, si voluntas accesserit.

<2,9> »In freto morieris.« Non ubi, sed qualiter moriaris, ad rem pertinet.

»Quo devenient opes?« Unde venerunt, revertentur, hoc est ad fortunae manus, inde rursus ad alios abiturae, apud neminem diu mansurae: vagae sunt [enim], stare nequeunt.

<3,1> »Sed decollaberis.« Quid interest caesim moriar an punctim?

»Sed saepe ferieris et multi in te gladii convenient.« Quid refert quam multa sint vulnera? non potest amplius quam unum esse mortiferum.

<3,2> »Peregre morieris.« *Hoc est in patriam sine viatico pervenire.*

»Peregre morieris.« *Undecunque ad inferos una via est.*

»Peregre morieris.« Ego quod debeo solvere paratus sum: videat fenerator ubi me appellet.

»Peregre morieris.« Nulla terra aliena mortuo.

»Peregre morieris.« Non est gravior foris quam domi somnus.

<4,1> »Sed iuvenis morieris.« *Optimum est, ante quam optes, mori.*

»Iuvenis morieris.« Hoc unum est quod aequae ad iuvenem quam ad senem pertinet. non citamur ex censu nec exigitur numerus annorum: [et] adolescentes et impuberes eadem fati necessitas ducit. *Optimum est mori cum iuvat vivere.* [quae enim virtus est, cum eiciaris, exire?]

<2> »Iuvenis morieris.« Quicumque ad extremum fati sui venit, senex moritur. non enim refert, quae sit hominis aetas, sed quae sit meta.

»*Iuvenis morieris.*« *Fortasse alicui malo subducit me fortuna, ut nulli alii, certe senectuti.*

<4,3> »*Iuvenis morieris.*« Non refert quot annos habeam, sed quot acceperim. si plus vivere non possum, haec est senectus mea.

<5,1> »*Insepultus iacebis.*« Quid aliud huic respondeam quam Virgilianum illud:

facilis iactura sepulchri.

[facilis, inquam, sic, ut nulla facilior.] Si nihil sentio, non pertinet ad me iactura corporis insepulti: si sentio, omnis sepultura tormentum est.

<5,2> »*Insepultus iacebis.*« Quid interest, ignis me an fera consumat an tempus, ultima omnium sepultura? istud non sentienti supervacuum est, sentienti onus.

<5,3> »*Insepultus iacebis.*« At tu combustus, at tu obrutus, at tu inclusus, at tu putridus, at tu evisceratus et constrictus aut traditus lapidi, qui te paulatim edat et exciccet. Nulla est sepultura: non sepeliemur sed prociemur.

<5,4> »Non sepelieris.« Quid in re tutissima trepidas? ultra poenarum omnium terminum iste locus est. Vitae multa debemus, morti nihil. *Non defunctorum causa sed vivorum inventa est sepultura, ut corpora et visu foeda et odore amoverentur: alios terra obruit, alios flamma consumpsit, alios lapis ad ossa redactus inclusit: [sic] non defunctis sed nostris oculis parcimus.*

<5,5> ADDITIO. »*Insepultus abiciar.*« *Alitibus invides an feris an piscibus?* nam si metuis tibi, baculum seu custodem iuxta te poni iube, quo a cadavere depellantur. »*Ludis in malis meis. nam profecto nil sentiam.*« *Quid ergo times quod non senties?* nam si sentias, pro[hi]be[a]s. sentientem enim sepelire necare est. * *Te nisi terra contexerit, coelum teget.* notum est illud:

coelo tegitur, qui non habet urnam.

<5,6> »*Defuncto mihi terra negabitur! praedurum.*« Non id durum, sed tu mollis, qui nec sentiens [nec non sentiens] laedi queas.

»*Inhumatus linquar! horrendum auditu. insepultus abiciar!*« Age res tuas: curam hanc linque viventibus.

<6,1> »*Aegroto.*« Venit tempus quo experimentum mei caperem. *Non in mari tantum aut in proelio vir fortis apparet: exhibetur etiam in lectulo virtus.*

<6,2> »*Aegroto.*« Non potest istud toto seculo fieri: *aut ego febrem relinquam aut ipsa me.* semper una esse non possumus.

»*Aegroto.*« *Cum morbo mihi res est: aut vincetur aut vincet.*

<7,1> »*Male de te opinantur homines.*« *Sed mali: moverer, si de me Marcus [Cicero, si] Cato, si Laelius sapiens, si alter Cato, si Scipiones duo ista loquerentur: nunc malis displicere laudari est. Non potest ullam auctoritatem habere sententia, ubi qui damnandus est, damnat.*

<7,2> »Male de te loquuntur.« *Moverer, si hoc iudicio facerent: nunc morbo faciunt.* non de me loquuntur sed de se.

»Male de te loquuntur.« Bene enim nesciunt loqui. *faciunt non quod mereor, sed quod solent. quibusdam enim canibus sic innatum est ut non pro feritate sed pro consuetudine latrent.*

<7,3> [»Homines de te male loquuntur.« *Si merito, non quod loquuntur molestum est, sed quod non mentiuntur: si immerito, innocentia mea nunc maxime gaudeo.* apparet enim illos obiecturos vera, si possent.]

<8,1> »Exulabis.« *Erras: cum omnia fecerim, patriam meam transire non possum: omnium una est.* extra hanc nemo proici potest.

»Exulabis.« Non patria mihi interdicitur sed locus. *In quamcunque terram venio, in meam venio. nulla terra exilium est, sed altera patria est.*

<8,2> »Non eris in patria.« Patria est ubicunque bene es. illud autem, per quod bene est, in homine, non in loco est. in ipsius, inquam, potestate est quid sit illa fortuna: si enim sapiens est, peregrinatur, si stultus, exulat.

»Exulabis.« Hoc dicis: alterius loci civitate donaberis.

<8,3> ADDITIO. »Ire in exilium cogor.« Si sponte, peregrinatio est, non exilium. et memento quibusdam exitum, quibusdam vero reditum pro exilio fore. sunt quibus nusquam peius quam in patria sua sit.

»In exilium eo.« Immo forsitan in requiem: sub obtentu falsae miseriae vera felicitas. iam saltem ab invidia tutus eris.

<8,4> »Mittor in exilium.« Immo in experimentum tui: videris quem te in exilio praebeas: si succumbas, exul verus, si consistis, exilio clarus, ut multi olim qui invicti et fulgidi per asperitates incesserunt ut sequentibus iter rectum ostenderent.

<9,1> »Dolor imminet.« *Si exiguus est, feramus: levis est patientia. si gravis est, feramus: non levis est gloria.*

»Clamorem dolor exprimit.« Dum secreta non exprimat.

»Non potest homo par dolori esse.« Nec rationi dolor.

<9,2> »Dura res est dolor.« Immo tu mollis.

»Pauci dolorem ferre potuerunt.« *Simus ex paucis.*

»Imbecilles natura sumus.« Naturam infamare nolite: illa nos fortes genuit.

»Fugiamus dolorem.« Quid, quod ille sequitur fugientem? [Contemnite dolorem: aut solvetur aut solvet.]

<10,1> »*Paupertas mihi gravis est.*« Immo tu paupertati. non in paupertate vitium est sed in paupere: *illa expedita est, hilaris, tuta.*

»Pauper sum.« *Nescis te opinione, non re laborare: pauper es quia videris.*

»Pauper sum.« Nihil deest avibus. pecora in diem vivunt. feris in alimentum solitudo sua sufficit.

<10,2> »Non sum potens.« Gaude: impotens non eris.

»Iniuriam accipere potero.« Gaude: *facere non poteris*.

»Accepit ille grandem pecuniam.« Ergo et superbiam.

<10,3> »Magnam pecuniam habet.« Hominem illum iudicas? arca est: quis aerario, quis plenis invidet oculis? et iste, quem dominum pecuniae existimas, locus est.

»Mulum habet.« Aut avarus aut prodigus est: si prodigus, non habebit, si avarus, non habet. Iste, quem tu felicem admirantibus credis, saepe dolet, saepe suspirat.

<10,4> »Multi illum comitantur.« Mel muscae sequuntur, cadavera lupi, frumenta formicae: praedam sequitur ista turba, non hominem.

<10,5> ADDITIO. »Paupertas meum limen obsidet.« Non obsidet, sed custodit. ultro illi ut occurras consulo venienti: minime sumptuosa et segura et facilis hospes erit.

<10,6> »Domum meum paupertas irrupit.« Adversus fures et pejores furibus voluptates pervigil excubatrix, adversus vulgi morsus et insulsa iudicia atque avaritiae seu prodigalitatis infamiam, quae raro alibi quam locupletum sedet in limine – ab his malis nullo melius custodiri [in]genio domus tua poterit quam illam custodiet paupertas.

<10,7> »Opes cunctas trux fortuna praeripuit.« Non tibi fecit iniuriam: suum tulit. Sed vetus et nota haec ingratitudo est: dati immemores meministis ablati. itaque rarae atque tepentes gratiae, crebrae ac fervidae sunt querelae.

<10,8> »Victum vestitumque necessarium amara sors negavit.« Aliunde petendum: virtus liberalior quam fortuna est. nihil negat nisi quod et promissum noceat et negatum prosit. nihil eripit nisi quod habuisse damnosum, amisisse utile sit. non differt, non improperat, non retrahit manum, non rugat frontem, non attollit supercilium. nullum despicit, nullum destituit, nullum fallit. non saevit, non irascitur, non murmurat, non mutatur. una semper et ubique est, nisi quod magis magisque degustata dulcior in dies et propius conspecta sit pulchrior.

<10,9> Ut sis [ergo] verus dives, ab hac posce: non te fastidiet nec repellat, quamvis exerceat. difficiles habet aditus primos: cetera prona, iucunda, facilia. semel ubi ad illam perveneris, non senties paupertatem.

<10,10> »Spoliavit me omnibus bonis meis fortuna.« Fallit te opinio, malum commune mortalium. nam profecto non bonis: et ut bona permiserim, non tuis, sed quae tua forsitan vulgi more credideras, mirorque si non[dum] intelligis aliena.

<10,11> »Fortuna me nudum et inopem liquit.« Virtus te vestiet, ni respicis, ac ditabit nisi forte plurius aurum et purpuram quam decorum generosae mentis habitum facis. quod si feceris, tunc vere inopem nudumque te dicerem.

<10,12> »Domo, familia, necessariis atque ornamentis omnibus spoliatus quid agam? quo me vertam?« Ad eas opes quibus spoliari nequeas, quae undique comitatum, divitem et ornatum praestent.

»Pauper sum.« In vita: eris laetior in morte. Nemo tam pauper vixit ut non moriens vellet vixisse pauperior.

<11,1> »Pecuniam perdidit.« *Fortasse te illa perdidisset.*

»Pecuniam perdidit.« Sed habuisti.

»Pecuniam perdidit.« *Habebis uno periculo minus.*

<11,2> »Pecuniam perdidit.« *O te felicem, si cum illa avaritiam perdidisti. sed si manet illa apud te, es tamen utcumque felicior quod tanto malo materia subducta est.*

<11,3> »Pecuniam perdidit.« Et illa [quidem] quam multos! *Eris nunc in via expeditior, domi tutior: non habebis, sed non timebis heredem. Exoneravit te fortuna, si intelligis, et tutiore loco posuit: damnum putas? remedium est. [Denique si amissas cum amissis taediis conferas, lucrum voces.] Defles, gemis, miserum te clamitas quod opibus excussus es? tuo vitio ista tibi iactura tam tristis est. non tam moleste ferres si tamquam perditurus habuisses.*

»Pecuniam perdidit.« Nempe quam ut tu haberes, alius ante perdiderat.

<11,4> ADDITIO. »Pecuniam amisi.« Et cum illa curas multas periculumque perpetuum.

»Perdidi pecuniam.« Et laborem custodiae et perdendi metum: sic perdendo pecuniam duo bona unumquodque praestantius amissa, securitatem et requiem, invenisti.

<11,5> »Pecuniam perdidit.« Bene, si te illa non perdidit, quod multis iam possessoribus fecit.

»Pecuniam amisi.« Si te adeo non tuae quoque cruciant iacturae tibi vel alienum demi doles, disce illa conquirere quae tua sunt propria atque perpetua, quorum et adquisitio faciliior et possessio nobilior certiorque: virtutem si quaesieris, non amittes.

<11,6> »Perdidi pecuniam.« Experrectus es: te divitem somniabas.

»Pecuniam magnam amisi.« Magnum pondus et durum et grave simul custodis officium.

<11,7> »Amisi pecuniam quam amabam.« Turpi amore relaxatus es. nam amor pecuniae avaritia est: minus hanc amabis, hanc optabis minus. nam et illud satiricum experimento cognitum quod

minus hanc optat qui non habet.

optanda autem amissio est magni etiam boni cui inseparabile malum maius adiunctum sit. Plures multo propter opes quam propter inopiam periere.

<12,1> »Oculos perdidit.« *Habet et nox suas voluptates.*

»Oculos perdidit.« *Quam multis cupiditatibus via incisa est! quam multis hominibus carebis, quos ne videre vellem, vel eruendi erant! non intelligis partem innocentiae esse caecitatem? <12,2> huic oculi adulterium monstrant, huic incestum, huic domum quam concupiscat, huic urbem: irritamenta sunt vitiorum, duces scelerum, [fomenta malitiae].*

<12,3> ADDITIO. »Oculos perdidit.« *O quot simul vitae fastidia perdidisti, quot foeda spectaculorum ludibria non videbis! Multis vitiis obstructum iter.*

»Oculis careo.« *Culpis careres plurimis, si his perpetuo caruisses.*

<12,4> »Auditum perdidit.« *Adulantium iam susurros atque obtrectantium iurgia evasisti.*

»Mutus factus sum.« *Perdidisti mentiendi consuetudinem. Si muti fuissent Cicero et Demosthenes, et diutius vixissent et lenius obiissent.*

<13,1> »Amisi liberos.« *Stultus es, qui defles mortem mortalium. quid istic aut novum aut mirum est? quam rara est sine isto casu domus? Quid, si infelicem voces arborem quod stante ipsa cadunt poma? et hic tuus fructus est. <13,2> Nemo extra ictum vulneris positus est: ducuntur ex plebeia domo imatura funera, ducuntur et ex regia. Non est idem fati ordo qui et aetatis. non quomodo quisque venit, emittitur. quid hic tamen est quod indigneris? quid contra expectationem tuam evenit? periere perituri.*

<13,3> »Sed ego illos superstites optaveram.« *Sed hoc nemo tibi promiserat.*

»Perierunt liberi mei.« *Habebant illi, cuius essent magis quam tui. Apud te precario morabantur: educandos tibi illos fortuna mandaverat: recepit illos, non abstulit.*

<13,4> ADDITIO. »Amisi filium.« *Melius dic: praemisi secuturus [et] cito quidem, fortassis hodie, et quid scimus an hac ipsa hora. Nulla vitae fides est.*

<13,5> »Amisi filium.« *Amisisti simul et metus multos infinitamque materiam curarum et sollicitudinum, quibus ut careres, vel tibi vel filio moriendum fuit. securum patrem mors sola facit.*

<13,6> »Filium amisi.« *Si pium, nihil est iam quod illi metuas: in tuto est. si impium, tuorum numeratorem annorum, tuae stimulum senectutis extulisti. perdidisti forsitan qui te perditum optabat.*

<13,7> »Filium perdidit.« *Si virtute praeditum, gaude quod habueris. at si vitio perditum, gaude saltem quod amiseris: utrobique naturae beneficium agnosce quod talem dedit seu abstulit.*

<13,8> »Acerba morte filii deiectus sum.« *An non Anaxagoram audieras? an oblitus eras te genuisse mortalem? Non affligitur sapiens [de] liberorum amissione, non amicorum: eodem animo fert illorum mortem quo suam exspectat.*

<13,9> »Exstinctum fleo filium unicum.« *Si fleturus eras morientem, et nascentem flesses: nunc mori desiit, tunc coeperat. Illi vixeras: vive iam tibi.*

<13,10> »Infantis filii casum miserabilem fleo.« *Humanum nihil flendum. praemeditata esse debent si non sunt. Non casum filii, inscitiam tuam defle et conditionis oblivionem.*

<14,1> »*Naufragium feci.*« *Cogita non quid perdidideris sed quod evaseris.*

»*Nudus exii.*« *Sed existi.*

»*Omnia perdididi.*« *Sed cum omnibus perire potuisti.*

<14,2> »*In latrones incidi.*« *Sed alius in accusatores, alius in fures, alius in fraudatores: plena insidiis via est. Noli queri quod incideris: gaude quod evaseris.*

<15,1> »*Inimicos graves habeo.*« *Quomodo adversus feras munimenta conquireres, quomodo adversus serpentes, sic adversus inimicos auxilia circumspice, quibus illos aut arceas aut compescas aut, quod optimum est, places.*

»*Inimicos habeo.*« *Illud est peius, quod amicos non habes.*

<15,2> »*Amicum perdididi.*« *Iam enim habuisse te certum est?*

»*Amicum perdididi.*« *Alium quaere, et ibi eum quaeras, ubi invenias: quaere inter liberales artes, inter honesta et recta officia. quaere in laboribus. ad mensam res ista non quaeritur. quaere aliquem frugi.*

»*Perdididi amicum.*« *Fortem animum habe, si unum: erubescere, si unicum. quid, tu in tanta tempestate ad unam ancoram stabas?*

<16,1> »*Uxorem bonam amisi.*« *Utrum inveneras bonam an feceras? si inveneras, adhuc habere te posse ex hoc intelligas licet quod habuisti: si feceras, bene spera: res periit, salvus est artifex.*

<16,2> [»*Sine uxore sum.*« *Et sine adversario. iam tui rerumque dominus tuarum esse incipis.*

»*Uxorem bonam et decoram perdididi.*« *Stulti est compedes suas quamvis aureas amare.]*

<16,3> »*Amisi uxorem bonam.*« *Quid in illa probabas? pudicitiam? quam multae diu custoditam perdididerunt! decus? quam multae inter probra matronalis ordinis esse coeperunt inter exempla nominatarum! delectabat te fides eius? quam multas ex optimis coniugibus pessimas videmus! ex diligentissimis solutissimas, ex liberalissimis rapacissimas!* <16,4> *Omnium quidem imperitorum animus, maxime tamen in lubrico muliebris est. etiamsi bonam uxorem habuisti, non potes affirmare in illo [eam] permansuram fuisse proposito. nihil est tam mobile quam feminarum voluntas, nihil tam vagum.* <16,5> *Veterum matrimoniorum repudia cognovimus et foediores divortio male cohaerentium rixas. quam multae quos in adolescentia amaverunt, in senectute communi reliquerunt! quotiens anile divortium risimus! quam multarum notus amor odio notiore mutatus est!*

»*Sed haec et fuit bona et fuisset [si vixisset].« Mors effecit ut affirmare sine periculo possis.*

<16,6> »*Bonam uxorem amisi.« Invenies [similem], si nihil quaeris nisi bonam uxorem: tu modo ne imagines proavosque respexeris nec patrimonium, cui iam ipsa nobilitas primo loco cessit. ista diu cum forma repugnabunt: facilius reges animum nulla vanitate [rerum] tumentem. non multum abest a contemptu viri quae se nimis suspicit. <16,7> Duc bene institutam nec maternis inquinatam vitiis, non cuius auriculis utrimque patrimonia bina dependeant, non quam margaritae suffocent, non cui minus sit in dote quam in veste, non quam [in]patente sella circu[m]latam per urbem populus ab omni parte aequae quam maritus inspexerit, cuius sarcinis domus non sit angusta. Hanc facile ad mores tuos rediges quam nondum corruerunt publici [corruptores].*

<16,8> »*Uxorem bonam amisi.« Non erubescas flere et intolerabilem vocare iacturam? Hoc unum deest utrum illam lugeas an non. cum maritum te cogitaveris, et virum cogita.*

<16,9> »*Amisi uxorem bonam.« Soror recuperari bona non potest nec mater: uxor adventicium bonum est. non est inter illa quae semel unicuique contingunt. multos tibi numerare possum quibus bonam uxorem lugentibus melior contigit.*

Mors, exilium, luctus, dolor non sunt supplicia sed tributa vivendi. neminem illaesum fata transmittunt. Felix est non qui aliis videtur, sed qui sibi: vides autem, quam rara domi sit ista felicitas.

B. Sinoptička tablica De remediis / Utiha nesriće	
Marulić, <i>Utiha nesriće</i>	Seneka, <i>De remediis fortuitorum</i>
<i>Uvod</i> (1-12)	<i>Posvetno pismo</i> (1)
smart mi je na pamet (13-20)	Morieris. (2,1-2) <i>Umrijet ćeš.</i>
meu sve strahе moje strašje mi je umrit (21-30)	Mori timeo. (2,3) <i>Bojim se umrijeti.</i> Mortem horreo. (2,7) <i>Strepim od smrti.</i>
me će jati... i rane zadati... (31-38)	Sed saepe ferieris et multi in te gladii convenient (3,1) <i>Često će te udarati i mnogo će te mačeva izbosti.</i>
u zemlji tujoj ne bih rad umriti (39-54)	Peregred morieris (3,2) <i>Umrijet ćeš u tuđini.</i>
... u najliplju mladost... umriti (55-70)	Sed iuvenis morieris (4,2) <i>Ali umrijet ćeš mlad.</i>
ter se... bojim da me ne ukopaju (71-86)	Insepultus iacebis. (5) <i>Ležat ćeš nepokopan.</i>
zdravje me ostavi (87-102)	Aegroto. (6) <i>Bolestan sam.</i>
od mene zlo diju (103-120)	Male de te opinantur homines. (7) <i>Ljudi loše misle o tebi.</i>
'vo sam bandižan van patrije moje (121-134)	Exulabis. (8) <i>Bit ćeš prognan.</i>
bolizan pritišće kip i dušu moju (135-150)	Dolor imminet. (9) <i>Prijeti mi bol.</i>
uboštva težina osadni mi pleći (151-180)	Paupertas mihi gravis est. (10,1) <i>Siromaštvo mi je teško.</i>
nisam jak ni moguć (181-188)	Non sum potens. (10,2) <i>Nisam moćan.</i>
psovati će me svaki i jošće prava tuć (189-198)	Iniuriam accipere potero. (10,2) <i>Moći će mi učiniti nepravdu.</i>
dinare izgubih (199-222)	Pecuniam perdidit. (11) <i>Izgubio sam novce.</i>
oči sam izgubio (223-250)	Oculos perdidit. (12) <i>Izgubio sam oči.</i>
sve sinke pokopah (251-274)	Amisi liberos. (13) <i>Izgubio sam djecu.</i>
s fortunom jidreći... razbih se o školju (275-278)	Naufragium feci. (14,1) <i>Doživio sam brodolom.</i>
utekal jesam gol (279-282)	Nudus exii. (14,1) <i>Ostao sam gol.</i>
... na gusu nastupih (283-292)	In latrones incidi. (14,2) <i>Naišao sam na razbojnike.</i>
neprijatelj imam ne malo mogućih (293-300)	Inimicos graves habeo. (15,1) <i>Imam ljute neprijatelje.</i>
prijatelja... sarčena izgubih (301-310)	Amicum perdidit. (15,2) <i>Izgubio sam prijatelja.</i>
li teško mi je to... da izgubih toga (311-316)	Perdidit amicum. (15,2) <i>Prijatelja sam izgubio.</i>
smart mi je vazela dobru ženu vele (317-340)	Uxorem bonam amisi. (16) <i>Izgubio sam dobru ženu.</i>
znaše se jur u njoj da bi do starosti tarpilo dobro toj... (341-346)	Sed haec et fuit bona et fuisset (16,5) <i>Ali ona je dobra bila i bila bi.</i>

s ženom toko dobrom smart me hti
rastavit
(347-360)

Bonam uxorem amisi. (16,6)
Dobru *sam* ženu izgubio.

Zavaršen'je (361-368):
ni se na svit rodil ki će sega uteći
Smart, plač, bolizni te, nisu nesriće to

Zaključak (16,9):
Mors, exilium, luctus, dolor non sunt
supplicia sed tributa vivendi. neminem
illaesum fata transmittunt.
*Smrt, progonstvo, tuga, bol nisu kazna, već
danak za život. Sudbina nikog ne pušta
bezbolno.*
